

CZU: 654.17(478)(091)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5816612>

ISTORIA TELEVIZIUNII DIN MOLDOVA: CADRUL DE CONSTITUIRE ȘI DE AFIRMARE

Boris PARFENTIEV

Universitatea de Stat din Moldova

În perioada examinată audiovizualul era monopol de stat, programele sale erau supravegheate cu strictețe maximă, mesajele televizate erau supuse unei cenzuri dure, fiindcă, în fond, mediile electronice au fost și rămân instrumentul favorit al propagandei, cu atât mai mult al propagandei totalitare. În viziunea guvernării comuniste, televiziunea era o armă a Puterii și avea sarcini concrete: educarea maselor în spiritul învățaturii marxist-leniniste, mobilizarea oamenilor pentru îndeplinirea unor obiective politice și economice, combaterea dușmanilor de clasă, proslăvirea realizărilor obținute sub conducerea partidului. Ca mijloace pentru realizarea scopului nominalizat erau utilizate selectarea premeditată a tuturor evenimentelor ce puteau deveni surse pentru știri, controlul total asupra sistemului mass-media exercitat prin stăpânirea tuturor resurselor implicate în producția de programe audiovizuale și prin controlarea mesajelor înainte de difuzarea lor. Or, într-o societate totalitară, cu un audiovizual de stat, nu poate fi vorba despre respectarea drepturilor caracteristice unei societăți democratice – dreptul de informare și cel de liberă exprimare, a principiilor independenței editoriale, a pluralismului conținuturilor, imparțialității, echidistanței, obiectivității.

Cuvinte-cheie: televiziune, politici editoriale, tematica emisiiei, propagandă televizată, sistem de guvernare, totalitarism.

HISTORY OF MOLDOVAN TELEVISION: THE FRAMEWORK OF ESTABLISHMENT AND AFFIRMATION

During the mentioned period of this study, the whole TV broadcasting was a state monopoly and its messages were strictly monitored and supervised. All television communications were a subject of strict censorship, as electronic media was and remain a preferred propaganda tool, especially of totalitarian propaganda. Under the vision of the communist government, television was a weapon of power and had specific tasks: educating the masses in the spirit of Marxist-Leninist doctrine, mobilizing people to achieve political and economic goals, fighting class enemies, glorifying party leadership achievements. The means used to achieve the stated goal were the deliberate selection of all events that could become sources for news, total control over the mass media sphere through possession of all resources involved in the production of audio-visual programs and by controlling messages before broadcasting. Moreover, in a totalitarian society, with its state media, the respect for the rights typical for any democratic society – the right to inform impartially and the right to freedom of expression, the principles of editorial independence, content pluralism, impartiality, equidistance, and objectivity is out of question.

Keywords: television, editorial policies, broadcasting topics, television propaganda, the system of government, totalitarianism.

Pentru prima dată moldovenii au obținut posibilitatea de a cunoaște și de a se familiariza cu cea mai importantă invenție a omenirii din secolul XX – fenomenul televiziunii – la 30 aprilie 1958. Începând cu această zi, locuitorii Republicii Moldova se mai puteau numi și telespectatori. Astăzi ziua de 30 aprilie este marcată cu roșu în calendarul sărbătorilor – Ziua Televiziunii Naționale.

În ianuarie 1956 organele centrale ale Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM) au adoptat o hotărâre coordonată cu organele centrale de la Moscova ale Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) de a demara lucrările de creare a rețelei de transmisiune și recepție a programelor de televiziune. În prima etapă se programase ca în doi ani și jumătate să fie construit un complex de formare a programelor și de difuzare a semnalelor de televiziune, care este cunoscut sub denumirea de Telecentru.

Lucrările de proiectare și de montare a turnului de 196 de metri le-au efectuat organizații specializate din Rusia și Ucraina, echipamentul special de asemenea a fost fabricat în Rusia și Ucraina, lucrările de construcții civile le-au efectuat organizațiile Ministerului Construcțiilor din RSSM.

Populația era destul de interesată de minunea secolului – să privească filme fără să iasă din casă. Presa informa permanent populația despre mersul lucrărilor la Centrul de Televiziune, se edita o ediție specială săptămânală „La construcția Telecentrului”.

Centrul de Televiziune a fost finalizat la 29 aprilie 1958. Emițătorul instalat avea posibilitatea de acoperire a unei arii cu o rază de 60-70 km în jurul orașului Chișinău, cu excepția unor zone mici numite convențional „zone din umbră”. Prima emisiune de televiziune a fost difuzată la 30 aprilie 1958. La această emisiune a participat Agripina Crăciun, secretar al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM (Parlamentul de atunci), care a felicitat populația republicii cu ocazia apariției emisiunilor de televiziune și a promis că în câțiva ani toți locuitorii republicii vor putea privi televizorul.

Dar care era conținutul mesajelor emisiei televizate, politicile editoriale promovate acum șase decenii, sarcinile tematice puse în fața primului colectiv de creație? Or, conținutul emisiei și politicile editoriale promovate nu pot fi examinate dacă excepționăm condițiile sociopolitice în care funcționa instituția mass-media. De aceea, vom face o scurtă caracterizare a sistemului sociopolitic existent în perioada inaugurării Televiziunii Moldovenești. Până în anul 1958, când și-a început activitatea televiziunea din Moldova, centrul politic al regimului totalitar sovietic – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) – a acumulat o deosebită experiență de supunere și control al populației multinaționale a URSS. După cum observă cercetătorul V.Beniuc, „utilizând rețeaua ramificată a structurilor de partid și de stat, a multiplelor societăți politico-ideologice, centrul permanent demonstra necesitatea și inevitabilitatea sa istorică, incapacitatea poporului de a-și făuri de unul singur destinul, de a realiza „transformări radicale în structura socială defectă” și crea „o nouă societate, mai echitabilă” [1. p.137]. Referindu-ne la sistemul totalitar, o definiție exhaustivă ca materie, ca sens și succintă ca formulă, ca exprimare o descoperim la politologii americani C.Friedrich și Z.Brzezinski, care încă în anul 1956 în lucrarea „Totalitarian Dictatorship and Autocracy” („Dictatura totalitară și autocrația”) au sesizat principalele trăsături caracteristice regimului totalitar: „Un singur partid de masă, condus de un lider (...); o ideologie oficială la care toată lumea trebuie să adere; monopolul asupra mijloacelor de comunicare; monopolul asupra tuturor mijloacelor de luptă armată; regimul de teroare și control din partea poliției; sistemul centralizat de dirijare a întregii economii” [2, p.20]. Ideologia, care reprezenta un sistem determinat de idealuri, obiective, persuasiuni, având un colorit psihologic pronunțat, o orientare politică rigidă, era „atoprezentă, atotpătrunzătoare, atotsubordonatoare. În așezăminte infantile, școli, instituții de învățământ superioare, colective de muncă, cartiere, blocuri locative, la diferite adunări, pe străzi – pretutindeni unde se afla omul se desfășura un proces continuu de implementare a doctrinei comuniste” [3, p.150]. Instrumentele influenței ideologice erau variate și multilaterale – structurile partinico-ideologice, materialele agitațional-propagandistice, centrele de creație profesională, mitingurile, paradele. Dar în șirul acesta de instrumente de influență ideologică rolul de primă vioară îl jucau mijloacele de informare în masă – toate etatizate, menite să răspândească direcționat și metodic informația necesară și convenabilă Puterii. Rolul ideologic al mass-mediei, ca mijloc de mobilizare și organizare, în condițiile regimului totalitar comunist, era comparativ mult mai important decât în orice altă societate. Pe lângă faptul că, fiind purtătoare de cuvânt al partidului comunist, ele serveau și ca un eminent instrument de „spălare a creierilor”, de educare a populației în spiritul ideologiei comuniste.

Televiziunea Moldovenească, fiind parte a televiziunii sovietice și subordonându-se direct Televiziunii Centrale de la Moscova, împărtășea aceleași politici, idei, principii și metode de activitate, practica aceleași genuri și cicluri de emisie ca și întregul imperiu sovietic. Tematicile oglindite de noul mijloc de comunicare în masă, structura instituțiilor, organigrama studiourilor de televiziune erau identice pentru toate teritoriile imensei țări-imperiu, atât pentru Turkmenistan, Kârgâzstan, Tadjikistan, cât și pentru Republicile Baltice, Ucraina, Moldova. Conținuturile mesajelor și politicile editoriale promovate, în fond, erau dictate de un singur punct de vedere – emisia ca armă a Puterii, ce are în menirea sa educarea maselor în spiritul ideologiei marxist-leniniste, mobilizarea acestor mase pentru îndeplinirea unor sarcini politice și economice, combaterea altor puncte de vedere ce nu sunt în consonanță cu ideologia oficială [4], ridicarea în slăvi a politicilor regimului existent. Regulamentul Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al Sovietului de Miniștri al URSS, iar Televiziunea din Moldova era parte a Televiziunii unionale, stipula următoarele sarcini principale ce-și urmau realizarea de către instituțiile de televiziune din Uniunea Sovietică:

- propaganda marxism-leninismului, a hotărârilor congreselor PCUS și ale plenarelor CC al PCUS, a deciziilor guvernului URSS;
- mobilizarea maselor truditore la realizarea sarcinilor ce țin de construirea comunismului (...), la lupta pentru îndeplinirea cu succes a planurilor de dezvoltare a gospodăriei norodnice și de răspândire a experienței înaintate din industrie, construcții, agricultură și alte ramuri ale gospodăriei norodnice;

- demascarea ideologiei burgheze, a moralei și a propagandei reacționare, educarea oamenilor sovietici în spiritul ideilor și moralei comuniste (...), respectării legilor și normelor orânduirii socialiste, în spiritul patriotismului sovietic și internaționalismului proletar (*traducerea ne aparține*) [5, p.7].

În anul 1983, într-o culegere de articole, dedicată primului sfert de veac de funcționare a Televiziunii Moldovenești, se menționau următoarele aspecte ce țineau de politicile editoriale promovate în acea perioadă: „Chiar din primele zile de emisie a Televiziunii Moldovenești telejurnaliștii și-au definit sarcinile principale: în primul rând, aceasta este propaganda dibace a teoriei marxist-leniniste, agitația veridică și bine ținută în mase și, în al doilea rând – a educa și a inspira la fapte mărețe omul sovietic” [6, p.26]. „Partidul a chemat organele de informare în masă în permanență să găsească și să perfecționeze noi forme de implicare în procesul de sporire a eficacității și a calității educației trudititorilor”. Iar educația se făcea în scopul „studierii de către masele largi a teoriei marxist-leniniste și educării oamenilor noștri în spiritul patriotismului sovietic și al internaționalismului proletar ...Noile forme de lucru în organizațiile de partid, sindicale, comsomoliste și în alte organizații obștești – să fie observate la timp și operativ răspândite; scopul este de a duce înflăcăratul cuvânt al partidului la inimile maselor largi – aceasta este obligația principală a jurnalistului” (*traducerea ne aparține*) [7, p.7, 17, 30].

...Nu era nimic mai stupid pentru practicile televiziunii timpului, decât improvizațiile strict regizate, decât așa-numita emisie în direct cu discursuri memorate. Redactorii emisiunilor și regizorii, la insistența cenzurii, erau forțați să-i impună pe participanții la emisie să repete de nenumărate ori textele luărilor de cuvânt pentru a ieși în programele „pe viu” și de a repeta cuvânt în cuvânt cele notate pe hârtie. Un exemplu elocvent la acest capitol ni l-a prezentat **Eugen CULIUC**, veteran al televiziunii: „Programul de știri „Actualități” a invitat în studio un mecanic de locomotivă, fruntaș din Chișinău, cu numele Fotescu. Redactorul ediției Matei Nicolaev i-a scris frumusețea textului, incluzând, firește, și întrebările ce urma să i le pună crainicul Ștefan Culea. În timpul repetiției, la care crainicul nu a participat, invitatul a fost instruit în ce direcție să privească, când va trebui să vorbească ș.a.m.d. Și iată că programul informativ e pus pe post. Crainicul citește o infopmație, două, trei. Regizorul de la pupitru dă comanda și proiecția include un reportaj, pe care-l sonorizează din studio Ștefan Culea. Vine și rândul invitatului să povestească despre succesele brigăzii sale de la căile ferate. Cameramanul îi prinde pe ambii în vizor, dar ei tac. Li se face semn să înceapă interviul. Mecanicul Fotescu își amintește de povețe, cum că la semnalul cameramanului trebuie să-și depe alocațiunea. Și începe... cu întrebarea, care-i revenea s-o pună crainicul. Deci, invitatul își pune (de pe hârtie) sie însuși întrebări și tot el răspundea. Ștefan Culea a înlemnit și a muțit pe tot parcursul subiectului.”

Televiziunea din perioada examinată era considerată, în primul rând, ca un dibace instrument menit să modeleze gândirea și comportamentul membrilor societății. „Televiziunea... nu poate să rămână în afara activității de soluționare a principalelor probleme ideologice, politico-educative înaintate de partid; ea nu poate să nu îndeplinească funcțiile de propagandist, agitator și organizator al maselor în lupta pentru construirea societății comuniste” (*traducerea ne aparține*) [8, p.25].

Tematica emisiei ținea în cea mai mare parte de viața de partid, de rolul conducător al partidului în viața societății, de întrecerea socialistă, de lupta cu sistemul capitalist și cu ideologia burgheză. Prezentăm câteva dintre rubricile permanente ale emisiei din primii ani de activitate a TVM, culese din săptămânalul „TR – programele televiziunii și radiodifuziunii” al cărui prim număr a văzut lumina tiparului la 27 decembrie 1959: „Viața de partid”, „Comunistul și cincinalul”, „Politica economică și socială a PCUS”, „Istoria PCUS”, „Calendarul datelor istorico-revoluționare”, o serie de emisiuni tip „Școala televizată” pentru diferite categorii de angajați în agricultură, în construcții, în industrie, în sectorul zootehnic, dar și „Școala propagandistului” [9].

Politicile editoriale ale televiziunii din primii ani ai deceniului șase, secolul trecut, derivau din Programul PCUS, adoptat la Congresul al XXII-lea al PCUS în anul 1961, care punea sarcina ca în următorii 20 de ani, până la începutul anilor 80, să fie construit comunismul. Și dacă până atunci despre comunism se vorbea ca despre o societate în care membrii ei se vor bucura gratis de toate beneficiile materiale (transport gratuit, măr-furi gratuite după necesitate, prânzuri gratuite, reducerea orelor de lucru etc.) și de toate libertățile politice și sociale, dar toate acestea într-un viitor îndepărtat, apoi în noul program de partid se proclama solemn: actuala generație de oameni sovietici va trăi în comunism. De unde se va lua fluxul de bunuri materiale și sociale care va satisface toate necesitățile și cerințele cetățeanului? În presa scrisă, la radio și televiziune se explica că acest flux de bunuri va veni în urma progresului tehnico-științific. Și lumea credea în acel progres declarat, deoarece în vara anului 1961, după primul zbor în spațiul cosmic al lui Iurii Gagarin, a urmat și cel de-al

doilea zbor, de o durată mai lungă, al lui Gherman Titov. Și omul simplu credea că dacă datorită progresului tehnic s-a ajuns în spațiul cosmic, problemele de pe Terra se vor soluționa și mai lesne. Propaganda de partid mai cerea încă să fie așteptată apariția „omului nou”, doar „existența determină conștiința”, și că în urma acestui proces vor apărea noi relații între cetățeni, determinate de noul Cod moral al constructorului comunismului, care de asemenea a fost publicat și despre care se anunța răspicat că diferă de cele 10 porunci din Biblie, deși Codul enunțat și poruncile din Biblie erau aproape identice. Ideea comunismului s-a dovedit a fi o idee utopică, care nu avea un suport programatic, o strategie și o tactică chibzuite, ci se baza pe inventarea unei atmosfere de entuziasm și de sacrificiu în numele unei vieți mai bune pentru generațiile următoare.

Și totuși, se cere de menționat că în toamna anului 1961 – primăvara anului 1962 s-au produs schimbări calitative în emisiile televiziunii sovietice. Una după alta apar emisiuni care nu se mai bazează doar pe monologuri citite. Procesele de un început de democratizare a societății au determinat căutarea de noi forme de exprimare publică. Aceste procese din societate nu puteau să ocolească televiziunea și pentru prima oară pe ecran apare omul fără textul strict obligatoriu până atunci și este utilizat stilul limbii vorbite. „Perioada dezghețului” – așa a rămas în istorie acea perioadă scurtă de timp.

Motivul pentru schimbările survenite, punctul de marcare pentru creșterea activității sociale, cât ar fi de straniu, dar l-au servit hotărârile ordinarului congres de partid. Congresul XXII al PCUS, chiar dacă și am ironizat în paginile precedente practica propagandei sovietice de a proclama fiecare congres, plenară sau cuvântare a liderului de partid drept „istorică” și „foarte benefică pentru popor”, vom susține că hotărârile congresului indicat au constituit o etapă importantă în istoria mass-mediei. Revenind la evenimente mai apropiate zilelor noastre, am putea face o paralelă între congresul de partid din 1961 și primul Congres al deputaților poporului din Uniunea Sovietică din anul 1989 și menționa efectul similar, când întreaga țară stătea „lipită de televizor” (să ne amintim de curajoasele luări de cuvânt ale deputaților moldoveni la acel Congres – Nicolae Dabija, Ion Hadârcă ș.a.). Tot așa și în anul 1961 oamenii au rămas uimiți și frapați de discursurile participanților la Congresul XXII al PCUS în cadrul lucrărilor căruia se prolifera o nouă tratare a istoriei, a stalinismului, se preconiza un „viitor luminos” al țării. Prin decizia congresului, în noaptea de 31 octombrie 1961 a fost scos din mauzoleul din Piața Roșie cadavrul lui Iosif Stalin. Prin gestul acesta, așa se credea atunci, a fost trasă o linie de adio sub trecutul sumbru al imperiului sovietic și a fost pus începutul unei epoci a onestității, libertății în toate domeniile vieții. Pe acel fundal optimist au și apărut mai multe emisiuni de tip „mese rotunde”, „cafenele teatrale”, „serate literare” etc. Toate se întâmplau conform următoarei legi-tăți caracteristice televiziunii – pentru apariția unor noi cicluri de emisiuni este nevoie să se potrivească posibilitățile tehnice cu necesitățile sociale, care la acel moment erau exprimate și reglementate de către conducerea partidului. La 8 noiembrie 1961 la televiziunea din Moscova apare prima emisiune din ciclul KBH – Клуб Веселых и Находчивых („Clubul celor veseli și isteți”), emisiune care în anii de total control al partidului (1972-1986) este interzisă, iar în perioada numită „de restructurare” revine și rămâne pe post până în prezent. La 6 aprilie 1961 debutează cunoscuta emisiune „Голубой огонек” („Luminița albastră”), la 3 decembrie 1961 – „Эстафета новостей” („Ștafeta noutăților”) – program care a jucat un rol semnificativ în procesul de formare a jurnalismului de televiziune în Uniunea Sovietică. Primul prezentator al emisiunii, Iurii Fokin, a devenit primul personaj al televiziunii sovietice (astăzi i-am spus starul televiziunii). Popularitatea și atractivitatea „Ștafetei noutăților” își avea explicația în elementul improvizăției, care pentru acele timpuri era ceva de neînchipuit la televiziune, posibilitatea de a include în emisie directă subiecte televizate operative. Lipseau și repetițiile prealabile (așa-numitele „tracturi”), emisiunea nu avea un cronometraj strict și bine definit, fiind programată la finalul zilei de emisie. De regulă, camerele de luat vederi erau instalate în casele oamenilor iluștri din domeniul culturii, cum ar fi compozitorul Aram Haceaturean, balerina Maia Plisetskaia, dar și în apartamentele muncitorilor de la fabrici și uzine. Amatorii de sport au memorizat pagina sportivă din „Ștafeta noutăților” când, în scurt timp după finala Cupei țării la fotbal, în studio a fost invitată echipa care... a pierdut finala. Pentru prima dată, în văzul a milioane de telespectatori, sportivii au apărut ca și personalități distincte, cu caractere diferite, meditănd, trăind peripețiile spectacolului sportiv, cugetând despre cele întâmplate. Elementul de psihologie competițională își făcea loc în emisiile sportive. În același an 1961 au fost fondate și alte emisiuni, care au avut o viață lungă și s-au bucurat de interesul și simpatia telespectatorilor – la 21 octombrie „Музыкальный киоск” („Chioșcul muzical”) cu prezentatoarea Eleonora Beleava; la 21 decembrie „Кинопанорама” („Cinematica”) cu primul ei prezentator – actorul Zinovii Gherdt.

Desigur, libertatea de creație era limitată. Discuțiile interminabile de la ecrane „despre avantajele socialismului asupra capitalismului” aveau în bază un complex de inferioritate, deoarece la capitolul „nivelul de trai” oamenii sovietici se aflau detașat în urma cetățenilor altor state. Din această cauză adresările jurnaliștilor la careva teme ce țineau de bunăstare, de nivelul de trai erau calificate ca „tendințe mic-burgheze” și erau interzise. Partidul Comunist îi îndemna pe jurnaliști să lupte împotriva „viziunilor mic-burgheze” și să pledeze pentru „patosul de creație” în operele lor.

Istoria televiziunii nu poate fi examinată separat de istoria țării. Propaganda, după cum este bine cunoscut, este destinată pentru a servi necesitățile politice și nu poate fi alta decât politica pe care o promovează partidul aflat la cârma țării. Politicile editoriale, grila de emisie din anii evocați pot fi asociate, fără mari ezitări, cu campaniile propagandistice desfășurate la indicația PCUS și a Consiliului de Miniștri al URSS, care apăreau cu zecile în fiecare an. Și toate hotărârile partidului sau ale executivului conțineau în mod obligator un sub-capitol, care începea în felul următor: „A obliga Comitetul de Stat pentru Radio și Televiziune...”. Și erau de urgență revăzute programele de emisie ale zilei, planurile lunare și trimestriale pentru a „reflecta” ultimele hotărâri „înțelepte”, a efectua indicațiile „prețioase” ale partidului comunist...

Încă un element distinctiv caracteristic tematicii emisie, politicilor editoriale promovate în perioada analizată – campaniile de propagandă și de mobilizare a maselor muncitorești ce purtau un caracter permanent în emisia televizată. În perioada când și-a început activitatea Televiziunea din Moldova, televiziunea sovietică, de rând cu alte instituții mass-media, avea sarcina de a promova „beneficiile” noului sistem de administrare în industrie și construcții – sovnașozurile (consiliile gospodăriilor norodnice), introduse într-un mod voluntar de liderul de partid Nikita Hrușciiov în locul ministerelor. Mai întâi a avut loc „discutarea atotnorodnică” a inovației propuse de autorități, apoi, după adoptarea legii, a fost lansată o campanie de „aprobare atotnorodnică”, ca în anul 1964, după căderea lui Nikita Hrușciiov de la putere, la fel, tot poporul să salute unanim, pe toate canalele mass-media, revenirea la vechile forme de administrare – ministere și la eliminarea sovnașozurilor. În paralel se desfășura o campanie de interzicere a armelor nucleare în spiritul „politicii externe pașnice” a Uniunii Sovietice. Erau încă proaspete în memorie evenimentele din Ungaria din anul 1956 (așa-numita suprimare a contrarevoluției maghiare) și „agresiunea imperialistă” împotriva Egiptului. Tineretul sovietic era pregătit de mass-media să ajute arabii sau alte popoare care au anunțat intenția de a construi socialismul și de a se opune forțelor imperialiste americane. O altă campanie propagandistică a timpului – planurile septenale. În toamna anului 1958 au fost publicate tezele cuvântării lui Nikita Hrușciiov (care atunci era deja și prim-secretar al CC al PCUS, și președinte al Consiliului de Miniștri din URSS) pentru Congresul XXI al PCUS, în care se indica ca planul cincinal (plan de dezvoltare economică și socială pentru o perioadă de cinci ani) să fie înlocuit cu un plan septenal, în urma implementării căruia „să se atingă succese fără de precedent” în dezvoltarea social-economică până în anul 1965, iar până în anul 1970 – să fie soluționată definitiv problema asigurării cu locuințe a tuturor cetățenilor. Pentru câțiva ani una dintre temele principale ale emisie pentru tineret, iar apoi și pentru emisia pe teme industriale, a devenit mișcarea brigăzilor de muncă comunistă. Jurnaliștii, „îndrumați” de organele de partid, s-au încadrat activ în propaganda noii „mișcări patriotice”. Acțiunea așa-numitor brigăzi comuniste s-a dus în declin după ce în toamna anului 1964 Nikita Hrușciiov a fost eliberat din toate posturile de conducere.

După Congresul XXI al PCUS programele televizare, tradițional, ca și după alte foruri comuniste, s-au completat cu noi rubrici și cicluri de emisiuni, precum „Цифры семилетки”, („Obiectivele septenale”), „Рассказ о великом плане” („Povestiri despre planuri mărețe”), „Это будет в семилетке” („Se vor produce în septenal”), „Семилетку выполним досрочно” („Planul septenal – înainte de termen”) ș.a. Acestea și alte rubrici ale programelor Studioului Central de Televiziune de la Moscova în mod obligatoriu au migrat și în planurile canalelor de televiziune din toate republicile URSS. Iată doar câteva dintre ciclurile și rubricile permanente din planurile tematice ale Studioului de Televiziune din Chișinău pentru anii 1958 – 1959: „Septenalul – înainte de termen”, „Oamenii septenalei”, „Povestiri despre septenal”, „Septenalul în cinci ani”, „Ce ai făcut tu pentru septenal?” [10]. Se indica ca tematica congreselor, plenarelor de partid să fie inclusă în planurile de emisie ale tuturor redacțiilor, inclusiv ale redacției emisiuni muzicale, emisiuni pentru copii. Spre exemplu, pentru anul 1959 Televiziunea din Moldova planifica lecții-concerte sub genericul „Partidul și poporul – un tot întreg”, „Noi ne iubim Patria socialistă”, „Lenin veșnic e cu noi” ș.a. Pentru copii: „Copiii – septenalei”, „Kolhozuri și întreprinderi școlarești” [11].

Începând cu 5 aprilie 1959, ziarul „Pravda”, organul Comitetului Central al PCUS, publică programele televiziunii și ale radioului. Din anul 1960 și toate celelalte ziare au fost obligate să publice programele televiziunii și ale radioului. Este foarte elocventă și caracteristica dată jurnaliștilor de primul secretar al CC al PCUS. La 14 noiembrie 1959, Nikita Hrușciiov, luând cuvântul în cadrul primului congres al Uniunii Jurnaliștilor din URSS, a numit jurnaliștii „acoliți ai partidului”. „De ce acoliți ai partidului? De aceea că deîndată cum careva hotărâre trebuie să fie explicată și implementată, facem apel la voi, și voi, ca cea mai sigură curea de transmisie, luați hotărârile partidului și le duceți în mijlocul poporului nostru. (Aplauze îndelungate)”. Jurnaliștii – acoliții partidului, televiziunea – ca institut principal în sistemul mass-media, erau scutiți de critică. „A critica televiziunea este echivalent cu a critica Puterea Sovietică” – a declarat președintele televiziunii și radiodifuziunii unionale (1970 -1985) Serghei Lapin [12].

Despre conținutul și stilul expunerii mesajului televizat din acele timpuri putem judeca după cele scrise în revista „Советское радио и телевидение” („Radioul și televiziunea sovietică”) în primul număr al ediției din anul 1963: „Pe întinsurile Patriei a răsărit soarele unui an nou. Bucuria revelionului a fost dublă. Am trăit și am petrecut în istorie un an foarte important – primul an de la Congresul al XXII-lea al PCUS, care a arătat lumii întregi că Programul de construire a comunismului în țara noastră se desfășoară cu succes. Acest program are un impact pozitiv puternic asupra vieții întregii omeniri contemporane. (...) Din acest deziderat și se identifică sarcinile principale pentru frontul ideologic, pentru radiou și televiziune – înalta și onorabila noastră datorie de a fi la îndemâna partidului, de a fi ajutorii partidului” (*traducerea ne aparține*) [13].

Și încă o referire la revista citată anterior – de data aceasta la primul număr al ediției din anul 1965. Editorialul oferă orientări, direcții tematice, politici editoriale foarte clare pentru o perioadă de timp mai lungă: „Țara noastră se pregătește pentru serbarea a două date istorice majore – cea de-a 50-a aniversare a Marii Revoluții din Octombrie și centenarul de la nașterea lui V.I. Lenin. Televiziunea Centrală și posturile de televiziune locale au realizat deja mai multe filme-video dintr-un ciclu foarte bine gândit și cu un titlu sugestiv „Leniniana televizată”, care până în luna aprilie a anului 1970 trebuie să adune 70 – 80 de filme-video. Emisiunile la această temă trebuie să ocupe un loc de frunte în programele radiodifuziunii și televiziunii sovietice și să aibă o formă originală de oglindire a acestor teme majore. Așa emisiuni ar putea să apară sub rubricile „Решения партии – в жизнь” („Hotărârile partidului – în viață”), „Будущее за коммунизмом” („Viitorul aparține comunismului”), „Ленин и теперь живет всех живых” („Lenin este și acum cel mai viu dintre vii”), „Люди интернационального долга” („Oameni de datorie internațională”) ș. a. [14].

Anii 70 ai secolului trecut au intrat în istoria televiziunii sovietice ca o sărbătoare interminabilă – la orice includere a televizorului de la ecrane se vorbea despre revoluție, despre aniversarea lui Lenin, despre construcția comunismului și despre continuarea tradițiilor revoluționare. Însă, în urma unei propagande excesive, rezultatele obținute erau opuse celor râvnite – dacă în anii precedenți nu puteau fi auzite bancuri despre liderul „proletariatului mondial” Lenin, apoi în campania intensă către centenarul idolului comunist ele au și apărut.

Pentru telespectatori, dar și pentru angajații de la radio și televiziune, o rază de lumină în contrast cu emisiunile stupide, inexpressive și interminabile de propagandă, o constituiau programele dedicate artelor: transmisiunile din sălile de concerte, emisiunile cognitive din muzeele țării, mai multe filme artistice ale regizorilor Andrei Tarkovsky, Gheorghii Danelia, Emil Loteanu care au intrat în patrimoniul cultural mondial.

Ideile principale promovate în emisiile televizate a anilor 60, secolul trecut, erau falsul eroism în muncă al muncitorilor și colhoznicilor, realizările „istorice” ale poporului sovietic sub conducerea „slăvitului” său partid, continuitatea tradițiilor revoluționare de luptă și de muncă eroică – stilul documentelor timpului cu referire la televiziune.

O lovitură suferitoare pentru ideologia comunistă au constituit-o evenimentele din anul 1968, din Cehoslovacia, țară ce făcea parte din lagărul socialist și în care a fost întreprinsă o tentativă de a se debarasa de unele dogme comuniste și de a liberaliza activitatea mijloacelor de comunicare de masă, de a introduce în viața socială unele elemente democratice. De facto, în Cehoslovacia, conducerea țării doar a pus la îndoială dreptul partidului de a interveni în toate sferile vieții, iar presa scrisă și audiovizualul au fost declarate „mijloace de control asupra activității autorităților”. Abolirea cenzurii la Praga a fost comentată de Moscova ca o renunțare de la Putere, ca un act contrarevoluționar, care avea drept scop „capturarea mass-mediei și demoralizarea poporului, otrăvirea minților maselor truditoare cu veninul ideilor antisocialiste”.

Evenimentele din Praga au demonstrat că pentru a face o revoluție nu mai este nevoie de a pune stăpânire pe poștă, telegraf, poduri, cum s-a întâmplat în anul 1917 la Petersburg. Este suficient ca la un post de televi-

ziune să activeze o duzină de jurnaliști cu idei democratice despre libertate. Anume emisiunile Televiziunii din Praga au jucat un rol decisiv în desfășurarea evenimentelor cehoslovace. După acea zi neagră de 21 august 1968 pentru popoarele Cehiei și Slovaciei, dar și pentru mișcarea democratică, când a început invazia trupelor militare ale așa-numitului „Pact Varșovia” care încadra armatele țărilor din lagărul socialist (cu excepția României), mai mulți reporteri, comentatori, care s-au folosit din plin de euforia perioadei necenzurate a emisiiei, au fost scoși din serviciu, de altfel ca și mulți gazetari profesioniști, și au fost nevoiți să lucreze în postură de măturători, hamali, paznici, fochiști la instalațiile de încălzire etc.

Liderii Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și-au dat seama ce pericol potențial pentru ideologia comunistă poate deveni televiziunea, alte mijloace de comunicare în masă ieșite de sub controlul strict și dur al partidului. A fost adoptată o hotărâre specială a CC al PCUS care modifica sistemul de cenzură și includea responsabilitatea personală a redactorilor pentru „devierile de la normele ideologiei comuniste”. La 7 ianuarie 1969 mai apare o hotărâre, cea a Secretariatului CC al PCUS „Despre sporirea responsabilității conducătorilor organelor de presă, radio, televiziune, cinematografie, a instituțiilor de cultură și artă pentru nivelul politico-ideologic al materialelor publicate și repertoriului”. Hotărârea conținea următoarele stipulații: „...În situația când se intensifică lupta ideologică între socialism și capitalism, o însemnătate deosebită capătă aptitudinile lucrătorilor presei, ale oamenilor de artă de a se opune mai hotărât, de pe poziții de clasă și de partid, contra tuturor manifestărilor ideologiei burgheze, în mod activ și cu pricepere să promoveze idealurile comuniste, avantajele socialismului, modul sovietic de viață; de a analiza profund și de a demasca diferite curente mic-burgheze și revizioniste. Însă, unii autori, regizori, directori ai mijloacelor de presă nu țin cont de criteriile de clasă în evaluarea și oglindirea problemelor complexe sociale și politice, a evenimentelor și faptelor, iar uneori devin purtători de opinii străine ideologiei societății socialiste. Sunt unele încercări de a evalua în mod unilateral și subiectiv perioade importante ale istoriei de partid și de stat, de a critica neajunsurile dintr-un unghi de vedere de observator nepărtinitor și nu de pe poziții de partid și de interes civic, ceea ce este străin principiilor realismului socialist și publicisticii partinice.

Unii conducători ai editurilor, ai organelor de presă scrisă, radio, televiziune, ai instituțiilor de cultură și artă nu iau măsurile necesare pentru a preveni publicarea lucrărilor ideologic eronate, nu lucrează cu autorii de opere, manifestă spirit de concesiionism și oportunist politic, lipsă de principialitate politică în procesul de luare a deciziilor de a publica materiale ideologic vicioase” (*traducerea ne aparține*) [15].

Grilele de programe din audiovizual respectau întru totul strategiile propagandistice de partid, temele erau fixate conform calendarului evenimentelor oficiale – congrese, plenare, conferințe de partid, inițiative politice, economice, comemorări, momente festive, diferite „inițiative” din colectivele de muncă [16]. Nici vorbă nu putea fi de o informație ce ar neglija tematica evenimentelor oficiale, materiale de anchetare a adevărilor ascunse sau de dezbateri sociale controversate. Mass-media și, în primul rând, televiziunea, ca cel mai eficace mijloc de comunicare în masă, prin politicile sale editoriale impuse de sistemul de putere au devenit instituții ce reproduceau aproape mecanic discursul oficial în care, de facto, erau negate atributele creativității și contestării. Rarele note critice vizau doar unele cazuri individuale de comportament „nedemn” de constructor al societății comuniste al unor cetățeni „neconștiințioși”. Critica, însă, nu putea să atingă bazele doctrinare ale sistemului de atunci, instituțiile aceluși sistem, comportamentul liderilor de vârf. Politicile editoriale erau influențate de standardizarea temelor jurnalistice permise pentru oglindire. Puterea restrângea aria subiectelor care puteau fi abordate de jurnaliști și chiar indica stilistica discursurilor – pe lângă faptul că nu se permitea o atitudine critică asupra realității, se cerea cât mai mult entuziasm, ardoare, patos în procesul de oglindire a vieții cotidiene. Capătă o răspândire largă diferite formule-standard de tipul „mergând în întâmpinarea congresului”, „îndeplinind hotărârile istorice ale plenarei CC”, „având în frunte slăvitul partid”, „sub conducerea mărețului partid” [17]. Personalitatea eroilor subiectelor televizate, trăsăturile lor individuale, viziunile lor proprii, viața personală foarte rar își găseau loc în programele televiziunii, în prim-plan fiind prezentate dări de seamă și rapoarte despre rezultatele muncii de șoc în cinstea congreselor de partid, plenarelor comitetului central al partidului. În ediția „Televiziunea și radiodifuziunea Moldovei Sovietice” din anul 1980 găsim că obiectivele principale ale instituțiilor în primii ani de activitate au fost următoarele: „Relatarea faptelor frumoase de muncă ale oamenilor sovietici, oglindirea întrecerii socialiste, propaganda experienței celor mai bune colective din industrie și agricultură” [18, p.4]. Comentând aspectul depersonalizării în sistemul totalitar, V.Beniuc menționează: „Regimul totalitar poate exista doar în condițiile privării persoanei de individualitate, de posibilitatea raționării libere, îndoctrinându-i ideea supremației intereselor colective și ale falselor priorități

ale „clasei revoluționare”. Ideologia de tip totalitar este chemată să direcționeze masele într-un unic torent spre „viitorul luminos”; ea este ideologia percepției realității în alb-negru, jertfind individualitatea în numele formării „omului-piuliță” [19, p.138].

Referindu-ne la un alt aspect al realizării politicilor editoriale în perioada investigată – controlul asupra tematicii, vom menționa că realitatea era oglindită printr-un filtru ideologic, care nu permitea accesul unor cazuri negative din viața societății – catastrofele, accidentele, unele mișcări de proteste sociale cum ar fi cele de la Novocerkask de la începutul anilor 60, secolul trecut, reprimare cu bestialitate de tancuri, sau scurgerile de lichide radioactive de la întreprinderile atomice din localitățile Uralului, sau despre foametea provocată în Moldova în anii 1946 – 1947, sau despre deportările din anul 1949... Nu putea fi vorba despre mesaje care să știrbească din imaginile „ideale” ale unei societăți „perfecte”. În acea perioadă (anii 60 – 70 ai secolului trecut) în centrul atenției mass-mediei și a televiziunii era în special glorificarea sistemului socialist, iar în anii 80 – și a conducătorilor săi, enumerarea „realizărilor” politice, economice, sociale, expunerea integrală a documentelor de la multiplele întruniri ale organizațiilor de partid din Uniunea Sovietică și din Republica Moldova, criticarea vehementă a sistemului imperialist, prezentarea unor portrete – tip de eroi ai muncii și ai întrecerii socialiste. Jurnaliștii erau obligați să scrie și să vorbească despre ceva diferit de ceea ce trăiau și vedeau, să prezinte o falsă realitate a reușitelor, a progresului, a bunăstării, să producă și să reproducă un discurs oficial, golit de conținut și de adevăr. Informația inclusă în emisie trecea prin mai multe filtre și rămânea doar cea cu o valoare propagandistică. Cercetătorul francez T.Mattelart menționa că „spre deosebire de lumea occidentală, unde informația este din ce în ce mai abundentă, în regimurile de după cortina de fier ea este deosebit de rară” [19, p.20]. Și pe bună dreptate, nu-și puteau găsi loc în emisie materialele cu un conținut negativ, căci ele veneau în disonanță cu imaginea ideală a unei societăți perfect planificate și în permanență controlate de către partid. „Actualitatea este ignorată și în locul ei apare o „non-actualitate”” – afirma analistul francez P.Lendvai, caracterizând mass-media din lagărul socialist [20, p.105]. Menționăm că regimurile totalitare se autoizolau de celelalte state ale lumii atât în virtutea cauzelor politice, cât și ideologice. „Autarhia, caracteristică acestui regim, este un fel de reacție „anticorp” direcționată împotriva influenței străine, realizărilor civilizaționale, noilor moduri de viață, mult mai perfecte” [21, p.106]. Or, izolarea oricărui sistem social de spațiul informațional global, privațiunea acestuia de posibilitatea schimbului de informație, conduc inevitabil la degradarea și degenerarea lui.

Încă un aspect al politicilor editoriale promovate de către Televiziunea Moldovenească în perioada respectivă – emisiunile de tipul „școală televizată” pentru lucrătorii din sectorul zootehnic, din agricultură, din industrie și din alte domenii de activitate purtau un caracter nu atât instructiv, cât unul obligatoriu pentru realizarea în practică. De la ecran se dădeau indicațiile când e mai bine de început semănatul, ce culturi și pe ce terenuri trebuie să însămânțate, care din culturi vor aduce un rod mai mare, câte îngrășăminte și care trebuie să introducă în sol etc. Or, rolul specialistului de la fața locului era subapreciat, ignorat. Centralizarea exagerată, caracteristică perioadei respective, și-a lăsat amprenta sa negativă în acest domeniu tematic de funcționare a televiziunii, în politicile editoriale elaborate sau, mai bine zis, indicate de organele de partid. Nu se practica un schimb de experiență, o prezentare de metode progresiste de activitate în scopuri instructiv - educative, de sporire a nivelului profesionist al lucrătorilor, ci se prezentau, în special, indicații ale specialiștilor de la ministerele respective.

În ce privește structura organizațională a Televiziunii și influența ei asupra politicilor editoriale promovate, vom sublinia că redacțiile erau constituite după o schemă piramidală, în care factorii editoriali, de altfel destul de numeroși – redactori superiori, șefi de secție, redactori-șefi adjuncți, redactori-șefi, directori de departament – aveau misiunea de a controla conținuturile produselor mediatice realizate de categoriile de reporteri, redactori. Apoi mai urma o verificare efectuată de conducerea Televiziunii, după care încă o verificare obligatorie făcută de către un organ de cenzură, care era numit „redactare literară”. Fără permisiunea ultimei instanțe nu putea fi pus pe post niciun mesaj. Nu putea fi vorba de o exprimare liberă a opiniilor invitaților în studio, de un expromt al crainicilor-prezentatori.

Există un control total asupra întregului sistem al Televiziunii – prin repartizarea resurselor financiare, materiale, prin cenzurarea mesajelor înainte de difuzarea lor, prin selectarea cadrelor de către aparatul de partid conform unor criterii restrictive de ordin social, politic și ideologic. Pentru numirea în funcție de conducere erau luați în considerare mai mulți factori: din ce familie provine candidatul, dacă este membru de partid, dacă este un susținător al politicilor promovate de sistemul de guvernare etc.

Însă, și în acea perioadă contradictorie de funcționare a Televiziunii Moldovenești vom observa și unele activități oportune cauzei de instruire, de educare în spiritul culturii naționale și universale, limbii materne, tradițiilor populare. Vom ilustra cele enunțate mai sus cu elemente concrete din practicile de activitate ale Televiziunii Moldovenești din acea perioadă. În anii multiplelor constrângeri și limitări, de emisie supraideologizată, în pofida tuturor obstacolelor, la Televiziune a debutat reflectarea unor manifestări culturale de amploare, precum festivalurile muzicale internaționale „Mărțișor”, „Invită Maria Bieșu”, seratele de concert dedicate unor mari maeștri de componistică sau de interpretare, „Telerevelioanele”, care adunau în cadrul lor cele mai variate și mai valoroase forțe artistice din muzica de estradă, populară, clasică (operă, operetă, balet, simfonie), pantomimă, satiră, umor, parodie [22, p.169].

Muzica de toate genurile a cunoscut o prezență masivă și reprezentativă valoric pe parcursul întregii istorii de peste șase decenii a Televiziunii din Moldova. O estimare a programelor de radio și de televiziune de la sfârșitul anilor 60, secolul trecut, ne prezintă cicluri de emisiuni culturale, care au supraviețuit pe parcursul a câtorva zeci de ani – „La hanul muzelor”, „Evantai folcloric”, „Când se lasă amurgul” (evoluții ale artiștilor amatori), „Duminical TV” (program de muzică de estradă) și altele.

În perioada estimată a fost inaugurat și ciclul de emisiuni „Invitație la operă”, care și-a pus scopul „de a povesti despre unul dintre cele mai populare genuri muzicale, despre măiestria interpretativă a soliștilor distinși, evocând fragmente din cele mai bune spectacole și dezvăluind căile de dezvoltare a operei naționale – iată sarcinile noului ciclu televizat” [23]. Era acel tip de emisiune audiovizuală care îmbina opera difuzată cu elementul explicativ printr-un demers publicistic (o prefață sau postfață la un spectacol, spre exemplu). Or, prezentarea-prefață a unui spectacol la televiziune este un fapt binevenit și chiar necesar, oferind cheia înțelegerii unor formule sau modalități de creație, de realizare mai puțin accesibile marelui public.

Printre funcțiile Televiziunii din perioada analizată era și cea de realizare a emisiunilor pentru televiziunile republicilor unionale, pentru Televiziunea Centrală de la Moscova, care emitea pentru întreg teritoriul Uniunii Sovietice în care locuiau peste 250 de milioane de potențiali telespectatori, precum și pentru schimbul de programe cu colegii din țările-membre ale Organizației Internaționale de Radio și Televiziune (OIRT), numită și Interviziune.

Schimbul de programe cu alte studiouri, în special cu cele din afara Uniunii Sovietice, nu putea să nu influențeze emisia Televiziunii Moldovenești, tematicile, modalitățile de abordare a diferitelor aspecte ale vieții umane.

Or, apariția mai multor emisiuni culturale pe ecranele televiziunii naționale în mare parte se datorează faptului deschiderii către lume după anul 1967, când Televiziunea Moldovenească a devenit membru al OIRT.

Perioada investigată a cunoscut ani diferiți, rămași în istorie ca timpul „dezghețului” hrusciovist (primii ani de funcționare a TV moldovenești), care și-au lăsat amprente asupra politicilor editoriale, însă nu putem vorbi despre anumite etape diferite ce s-ar deosebi radical prin definirea liniei politice a instituției, a tematicilor alese, a modalităților de abordare a subiectelor. De aceea, făcând o generalizare a politicilor editoriale promovate, vom concluziona că în toată perioada cuprinsă între anii 1958 și 1968 Televiziunea Moldovenească, cu excepția unor cicluri de emisiuni și filme pe teme de cultură, instructive, de popularizare a științei, a funcționat ca un instrument de afirmare a doctrinelor de partid și sub controlul exclusiv, monopolist al unicului partid aflat la guvernare (PCUS), scopul fiind de a controla formarea opiniei publice în interesele ideologiei comuniste. Exista un monopol informațional intrastatal și care servea drept fundament întregului proces de ideologizare socială, oferea posibilitatea controlului total asupra activității vitale a omului. În viziunea guvernării comuniste, televiziunea era o armă a Puterii și avea sarcini concrete: educarea maselor în spiritul învățăturii marxist-leniniste, mobilizarea oamenilor pentru îndeplinirea unor obiective politice și economice, combaterea dușmanilor de clasă, proslăvirea realizărilor obținute sub conducerea partidului. Mijloacele utilizate pentru obținerea scopului nominalizat le constituiau selectarea premeditată a tuturor evenimentelor ce puteau deveni surse pentru știri, controlul total asupra sistemului mass-media exercitat prin stăpânirea tuturor resurselor implicate în producția de programe audiovizuale și prin controlarea mesajelor înainte de difuzarea lor, ceea ce constituia cenzură crasă, prezentă într-o formă slab camuflată, numită „litcontrol”.

Concluzii

Rezumând cele expuse, vom constata că în perioada examinată audiovizualul era monopol de stat, programele sale erau supravegheate cu strictețe maximă, mesajele radio și televizate erau supuse unei cenzuri dure, fiindcă, în fond, mediile electronice au fost și rămân instrumentul favorit al propagandei, cu atât mai mult al propagandei totalitare. Or, într-o societate totalitară, cu un audiovizual de stat, nu poate fi vorba despre res-

pectarea drepturilor caracteristice unei societăți democratice – dreptul de informare și cel de liberă exprimare, a principiilor independenței editoriale, a pluralismului conținuturilor, imparțialității, echidistanței, obiectivității.

Referințe:

1. BENIUC, V. *Instituționalizarea puterii politice totalitare în Moldova postbelică*. Chișinău: USM, 1998
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. ANRM. F.3308, inv.10, d.330. 56 f.
5. Руководящие документы Госкомитета по телевидению и радиовещанию Совета Министров СССР. Москва, 1970
6. ЛОЗАН, С.И., БЕРБЕКАРУ, Г.А., БУСУЙОК, И.В. *Зеркало больших свершений*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1983.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.
9. Colecția Săptămânalului „RadioTV” al programelor Comitetului de Stat pentru Radio și Televiziune de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. (anii 1968-1969).
10. ANRM. F.3308(1), nr.40, f.102.
11. *Ibidem*.
12. www.tvmuseum.ru
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*.
16. ANRM. F.3308, inv.10, d.144. 26 f.
17. *Ibidem*, d.178. 29 f.
18. *Televiziunea și radiodifuziunea Moldovei Sovietice*. Chișinău: Timpul, 1980.
19. BENIUC, V. *Instituționalizarea puterii politice totalitare în Moldova postbelică*. Chișinău: USM, 1998.
20. COMAN, M. *Introducere în sistemul mass-media*. Iași: Polirom, 2004.
21. LENDVAI, P. *Les fonctionnaires de la verite*. Paris: Robert Lafont, 1980.
22. BENIUC, V. *Instituționalizarea puterii politice totalitare în Moldova postbelică*. Chișinău: USM, 1998.
23. ANRM. F.3308, inv.10, d.15. 26 f.

Date despre autor:

Boris PARFENTIEV, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: bparfentiev@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3531-9102

Prezentat la 19.11.2021